

DOI: 10.18372/2310-5461.43.13983

УДК: 37(477):323/351 (045)

*А. В. Полухін*, канд. техн. наук, доц.  
Національний авіаційний університет  
orcid.org/0000-0001-5915-7799  
e-mail: pav@nau.edu.ua

## ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

### Вступ

У сучасному світі загально визнаним є той факт, що освіта, разом з наукою та інформатизацією суспільства, є одним із важливіших стратегічних ресурсів, своєрідним інструментом для вирішення чисельних глобальних проблем людства і головною умовою успіху економічних, політичних та соціальних перетворень. Адже освічені люди формують людський капітал — головний чинник інноваційного розвитку суспільства та «економіки знань» [1].

У Законі України «Про освіту» зазначається: «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства.

Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави» [2].

Основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності визначає Закон України «Про основи національної безпеки України», який, зокрема, передбачає «посилення державної підтримки розвитку пріоритетних напрямів науки і техніки як основи створення високих технологій та забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку, створення ефективної системи інноваційної діяльності в Україні; поетапне збільшення обсягів бюджетних видатків на розвиток освіти і науки, створення умов для широкого залучення в науково-технічну сферу позабюджетних асигнувань; створення економічних і суспільно-політичних умов для підвищення соціального статусу наукової та технічної інтелігенції» [3].

Проблеми національної безпеки стоять сьогодні в центрі уваги більшості цивілізованих країн світу. Причиною такої уваги стало саме глобальне середовище безпеки, яке містить велику кількість загроз і викликів найрізноманітнішого характеру.

### Постановка проблеми та її актуальність

Зазначена в Законі України «Про освіту» державна пріоритетність освіти як процесів, якими суспільство цілеспрямовано передає накопичені інформацію, знання, уміння, погляди, цінності, інші компетентності від покоління до покоління, може бути повністю реалізована лише в умовах національної безпеки. Зниження рівня національної безпеки, наприклад, в умовах глибокої політичної, економічної кризи, військових дій тощо, може серйозно підірвати можливість її реалізації.

З іншого боку, національна безпека держави залежить від її освітньої політики та стану освіти. Адже усі складники системи освіти є середовищем становлення особи не лише як майбутнього фахівця, але й як особистості, її світогляду, а також середовищем формування морального, інтелектуального та професійного потенціалу суспільства, його здатності забезпечити як власний розвиток, так і безпеку. Освіта служить забезпеченню безпеки на всіх рівнях: особистості, суспільства, держави.

Дослідники безпечних проблем зазначають, що за останні кілька років накопичилися багато проблем, спричинених регіональними та світовими тенденціями, які безпосередньо впливають на ситуацію в Україні. Світовий та регіональний контекст для національної безпеки України змінюється сьогодні швидше, ніж будь-коли, і більшість глобальних загроз, які для нашої держави ще кілька років тому були неактуальними, стали сьогодні реальністю [4].

Із наведеного випливає, що дослідження впливу освітньої політики держави та стану її освіти на національну безпеку, особливо з погляду на світові глобалізаційні процеси та значну активізацію протягом останніх десятиліть міжнародної діяльності у сфері надання освітніх послуг, є важливим та актуальним.

### Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню функціонування міжнародного та вітчизняного ринків освітніх послуг в умовах глобалізації, ролі та місця на цих ринках системи освіти України, впливу освітньої політики держави та стану її освіти на національну безпеку, а також проблем, породжуваних участю держави у

національних та міжнародних інституціях, присвятили свої праці українські та зарубіжні дослідники: О. Бельков, В. Горбулін, А. Гуляницький, С. Демченко, І. Зарубінська, А. Іщенко, С. Камашев, М. Карпенко, В. Кремень, Л. Лаптев, В. Ліпкан, В. Лозовий, В. Луговий, К. Робінсон, Г. Ситник, Т. Черненко та ін.

У своїх працях зазначені та інші дослідники розглядають теоретичні та практичні аспекти наведених вище проблем, їх взаємозв'язок в контексті глобалізації процесів сучасного світового розвитку. Проте питання впливу освітньої політики української держави та стану її освіти на національну безпеку та їх взаємозв'язок досліджено, на наш погляд, ще недостатньо повно.

### Мета статті

Метою даної статті є дослідження ролі освіти в забезпеченні розвитку економіки та національної безпеки держави, взаємозв'язку освіти та освітньої політики і національної безпеки, а також впливу людського капіталу та його складових на національну безпеку України з погляду на міжнародний та вітчизняний досвід.

### Викладення основного матеріалу

У липні 1866 року професор Лейпцизького університету О. Пешель, коментуючи щойно здобуту Пруссією перемогу у війні з Австрією, писав: «Народна освіта грає вирішальну роль у війні. Коли прусаки побити австрійців, це була перемога пруського вчителя над австрійським шкільним вчителем». Згодом слова О. Пешеля повторив, після завершення франко-пруської війни 1870–1871 рр., один із засновників і перший канцлер Німецької імперії О. Бісмарк: «Війну виграв пруський вчитель». Начальник пруського генерального штабу Х. Мольтке при цьому зазначив: «Кажуть, що шкільний вчитель виграв наші битви. Проте одне знання ще не доводить людину до тієї висоти, коли він готовий пожертвувати життям задля ідеї, в ім'я виконання свого обов'язку, честі та батьківщини; ця мета досягається його вихованням» [5].

Наведені вище висловлювання набули тоді в світі широкого резонансу і міцно закріпилися в суспільній свідомості, бо вони містили вперше публічно висловлену думку про вирішальну роль освіти у поєднанні з вихованням в забезпеченні військової могутності держави. Тому цілком закономірно, що невдовзі багато країн, у першу чергу, Велика Британія, Франція та Росія, визнаючи досягнення німецької шкільної освітньої системи, розпочали її впроваджувати.

У цей час в самій Німеччині набула гармонійних форм і нова університетська освітня система, основні засади якої були розроблені пруським

міністром освіти В. Гумбольдтом. Гумбольдтівська освітня система заклала підвалини цілої епохи в розвитку світової вищої освіти і ознаменувала її перехід від елітарності до масовості, відповідно до потреб індустріального суспільства. На її основі й зараз побудовано більшість університетів світу.

Ця система передбачає формування освіченої особистості нового типу, виховання її вільною, з не закріпаченим розумом, розвиток у неї здібностей до самостійного, креативного мислення, академічну свободу, універсалізм університетських освітніх програм, поєднання наукової та навчальної діяльності, розвиток фундаментальних досліджень, автономність університетів, паритетність стосунків між ними та органами державного управління [6].

Гумбольдтівська система виявилася настільки привабливою, що навіть практичні американці, будуючи свою систему вищої освіти, запозичили в ній багато чого для себе корисного, зокрема, принципи організації освітнього процесу, систему підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації та розвиток не лише прикладних, але й фундаментальних наукових досліджень.

Німецька освітня система була успішно реалізована та розвинена як у дореволюційній Росії, так і згодом у Радянському Союзі. Політ у космос 12 квітня 1961 року Ю. Гагаріна засвідчив, що Радянський Союз створив передові наукоємні технології та ефективну систему підготовки наукових і інженерно-технічних кадрів, націлену на максимальний розвиток здібностей тих, хто навчається, прищеплення їм логічного мислення та наукового погляду на світ, у тому числі, шляхом послідовного вивчення ними своєрідного ланцюжка математичних та природничо-наукових дисциплін.

За результатами аналізу причин вражаючих здобутків СРСР у космосі, керівництвом США було прийняте рішення щодо реформування американської освітньої системи, яке передбачало збільшення обсягу та якості викладання навчальних дисциплін в школах, у першу чергу, математики та фізики.

Виступаючи 25 травня 1961 року в Конгресі США, Президент Д. Кеннеді заявив: «Для нас має бути цілком зрозуміло, що драматичні досягнення в космосі протягом останніх тижнів, як і запуск Супутника у 1957 році, оказують серйозний вплив на уми людей всюди в світі — на людей, які намагаються зробити вибір, якою дорогою їм йти далі. Визнаючи першість, завойовану Радами в космосі, ми, незважаючи на це, зобов'язані здійснити свої власні нові зусилля в цій області» [7].

З того часу практично кожен американський президент намагався підвищити ефективність національної освітньої системи. Проте в оприлюдненій у 1983 році доповіді Національної комісії США з якості освіти «Нація в небезпеці: імператив для реформи освіти» було визнано: «Нація в небезпеці, тому що освітні засади нашого суспільства в теперішній час підточує хвиля посередності, що наростає, яка загрожує майбутньому нації та країні в цілому. Якби недружня нам держава здійснила спробу нав'язати Америці таку посередню систему освіти, яка існує сьогодні, ми б розцінили це як акт війни» [8].

На підставі висновків, що містяться в цій доповіді, в американських школах було змінено зміст освіти, введено нові освітні стандарти, збільшено тривалість аудиторних навчальних занять, підвищено вимогливість до учнів, створено більш сприятливі умови для роботи викладачів, до управління освітнім процесом стала ширше залучатися громадськість.

Але, виступаючи на зборах Національної академії наук США 22 травня 2009 року, Президент Б. Обама визнав: «Наші школи продовжують поступатися навчальним закладам розвинутих країн, а інколи і тих, що розвиваються. Наші студенти відстають з математики та природничих наук від своїх однолітків у Сінгапурі, Японії, Гонконзі, Кореї, Англії, Нідерландах та інших країнах» [9].

Зазначимо, що реформи у сфері освіти не є якимось винятковим явищем в історії людства. Це питання обговорюється суспільством увесь час, скільки існує освіта як така. Але практично до другої половини ХХ ст. національна політика у сфері освіти вважалася майже у всіх державах їх внутрішньою справою і не була пріоритетною. У сучасному ж суспільстві вона виходить чи не на перший план. Причому, в умовах переходу провідних держав світу до «суспільства знань», у якому знання стає капіталом і головним ресурсом економіки, висувуються нові вимоги до всієї системи освіти, включаючи вищу. Дослідники освітніх проблем констатують: «Моделі вищої освіти, які отримали широке поширення у другій половині ХХ ст., більше не працюють. Вища освіта потребує глибокої, радикальної та термінової трансформації» [10].

З погляду на світові реалії, урахування зарубіжного досвіду реформування освіти є актуальним для України, з одного боку, через необхідність визначення шляхів її розвитку та, з іншого, зміцнення національної безпеки, як однієї з умов існування держави.

В Україні поняття «національна безпека» набуло широкого поширення та значення в останні

роки. Але його розуміння в суспільстві значно різниться. Інколи національну безпеку пов'язують лише з діяльністю спецслужб та забезпеченням обороноздатності держави.

Дійсно, у сучасному світі гарантії національної безпеки досі забезпечуються силою чи погрозою її застосування і військова могутність є одним із чинників міцності держави.

Але слід взяти до уваги й те, що все більшого значення набувають економічні, політичні, інформаційні та інші, не силові, аспекти її забезпечення.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», «Національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільськогосподарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [3]. Що стосується поняття «освітня політика», то його єдине визначення в світовому та українському дискурсі відсутнє через низку причин, зокрема, через полісемантичність терміну «політика» [11, 12].

На наш погляд, у контексті проблем, що розглядаються в даному дослідженні, найбільш точним є визначення освітньої політики як діяльності держави та її інститутів, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства із законодавчого, фінансового, організаційного та іншого забезпечення функціонування і розвитку галузі освіти.

Аналізуючи процеси, які відбуваються при проведенні державою освітньої політики і забезпеченні національної безпеки, можна зробити висновок, що освітня політика і національна безпека не мають миттєвого, «безінерційного» взаємовпливу. Проте такий взаємовплив, причому, суттєвий та глибокий, але «інерційний», відтермінований в часі, безсумнівно, існує, хоча і досліджений поки що недостатньо повно.

Закон України «Про освіту» проголошує: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [2].

Але цілком зрозуміло, що проголошена в Законі мета освіти може бути досягнута лише в умовах національної безпеки держави та її сталого розвитку, безпеки суспільства в цілому та кожної людини. В умовах військових дій, політичних, фінансово-економічних кризових явищ у державі досягнення зазначеної мети може стати проблематичним. Зворотний зв'язок між освітньою політикою та національною безпекою держави обумовлений тим, що освіта є середовищем становлення особистості, її світогляду, а відтак — одним з головних чинників формування та зростання якості людського капіталу, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки і суспільства, що впливає на всі види національної безпеки.

Можна погодитися з твердженням, що в інтересах національної безпеки освіта виконує три основні види завдань: «по-перше, вона озброює кожну людину знаннями, уміннями та навичками, які необхідні йому для забезпечення особистої безпеки, формує культуру безпеки; по-друге, в системі освіти готуються фахівці, професійно зайняті забезпеченням конкретних видів і напрямків безпеки; по-третє, в системі освіти здійснюється підготовка і перепідготовка фахівців, посадових осіб, чий завдання полягають в організації безпечного функціонування того чи іншого об'єкта безпеки» [13].

Додамо, що в умовах економічної кризи система вищої освіти виконує ще й завдання відтермінування виходу на ринок праці випускників шкіл, які не мають професії та в масі своїй не

підготовлені до трудової діяльності. Тим самим знижується рівень безробіття і, як наслідок, напруга в суспільстві та його криміногенність, що також лежить у площині національної безпеки.

Безумовно, засобами лише однієї освітньої політики забезпечити національну безпеку неможливо, але так само неможливо забезпечити її без освітньої політики, яка має бути добре продуманою, обґрунтованою, відповідальною та повністю забезпеченою всіма ресурсами. Її ставки тут надзвичайно високі.

Підтвердженням справедливості цієї тези є, зокрема, доповідь «Реформа американської освіти і національна безпека», підготовлена Незалежною робочою групою Ради з міжнародних відносин США, одним з керівників якої була колишній державний секретар Кондоліза Райс [14].

Вітчизняні дослідники проблем національної безпеки зазначають при цьому, що, незважаючи на серйозні відмінності систем освіти США і України як по своїй структурі, так і по завданням та проблемам, висновки та рекомендації, викладені в цій доповіді, є цілком доречними та прийнятними й для нашої держави [4].

Автори зазначеної вище доповіді виокремили п'ять основних загроз для американського суспільства у випадку провалу реформ в освіті: загроза для економічного зростання і конкурентоспроможності; загроза для воєнної безпеки; загроза для інформаційної безпеки; загроза для глобальних інтересів США; загроза для єдності і згуртованості нації.

У доповіді в прямій постановці виражена залежність національної безпеки від стану освіти: «Провали Америки в освіті впливають на її національну безпеку, військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. Національна безпека нині тісно пов'язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу країни визначається станом системи освіти» [14].

Нагадаємо, що «людський капітал — це сформований унаслідок інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, інтелекту, знань, умінь, навичок, здібностей, мотивацій, які доцільно використовуються в процесі праці, сприяючи зростанню її продуктивності та прибутку» [15].

Розглянемо позиції нашої держави на світовому рівні в контексті освітньої політики і національної безпеки. Для цього проаналізуємо матеріали доповіді «Готовність до майбутнього виробництва» Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у Давосі, підготовленої під керівництвом його засновника та президента К. Шваба і оприлюдненої у січні 2018 року [16].

У зазначеній доповіді ВЕФ здійснено аналіз стану економік 100 країн, включаючи Україну, які забезпечують виробництво понад 96 % світової доданої вартості та світового валового внутрішнього продукту. Автори доповіді оцінили місце цих країн в світі на порозі Четвертої промислової революції шляхом аналізу таких рушійних сил їхнього розвитку:

1. Технології та інновації: оцінює ступінь наявності в країні розвиненої, безпечної інфраструктури для підтримки впровадження нових технологій у виробництво та здатність підтримувати інновації (місце України — 74).

2. Людський капітал: оцінює здатність країни реагувати на зміни на ринку праці, розглядаючи як поточні можливості працівників, так і їх довгострокову здатність розвивати навички та таланти у майбутньому (місце України — 34).

3. Глобальна торгівля та інвестиції: оцінює глобальні зв'язки та участь країни у міжнародній торгівлі, сприяння обміну продукцією, знаннями і технологіями, а також наявність фінансових ресурсів для інвестування у розвиток виробництва (місце України — 59).

4. Інституційні рамки: оцінює ефективність сприяння державних інститутів, правил та нормативних актів підтримці технологічного розвитку, нового бізнесу та передового виробництва (місце України — 94).

5. Сталі ресурси: оцінює використання країною природних ресурсів і альтернативних джерел енергії та вплив виробництва на навколишнє середовище (місце України — 88).

6. Середовище попиту: оцінює доступ країни до зовнішніх та місцевих споживчих ринків в умовах масштабного виробництва, а також складність споживчої бази (місце України — 58).

Із матеріалів доповіді ВЕФ випливає, що найбільш проблемною в питанні розвитку нашої держави є рушійна сила «Інституційні рамки», а найдієвішою — «Людський капітал».

Дійсно, із наведених у доповіді розгорнутих даних щодо складових рушійної сили «Інституційні рамки» видно, що за ефективністю регуляторної політики Україна перебуває на 99-му місці, за поширенням корупції — на 89-му, за орієнтуванням уряду на майбутнє — на 91-му, за рівнем верховенства права — на 90-му.

У той же час стан рушійної сили «Людський капітал» є більш обнадійливим та сприятливим для розвитку нашої держави. Зокрема, за наукоємністю виробництва Україна перебуває на 26-му місці, за наявністю науковців та інженерів — на 24-му, за володінням населенням цифровою технікою — на 32-му, за якістю універси-

тетів — на 38-му, за якістю математичної та природничо-наукової освіти — на 24-му.

Звідси випливає висновок, що до числа першочергових завдань, які стоять перед нашою державою, відносяться наведення порядку в діяльності органів державного управління та подальше зміцнення людського капіталу, бо саме людський капітал і система освіти, яка є головним чинником його збереження та розвитку, становлять найголовніший ресурс та основу подальшого розвитку України. Причому, на наш погляд, ключовим питанням тут є забезпечення високої якості математичної та природничо-наукової підготовки школярів та студентів.

Саме на цьому наголошується в доповіді Національної комісії США з викладання математики та природничих наук у XXI ст. під красномовною назвою «Поки ще не пізно»: «Майбутній добробут нашої держави та народу залежить не лише від того, наскільки ми добре навчаємо наших дітей в цілому, але саме від того, наскільки добре ми навчаємо їх математиці та природничим наукам. Математика та природничі науки дадуть нам продукти, послуги, рівень життя, економічну та військову безпеку, які будуть підтримувати нас як вдома, так і у всьому світі. Вони дадуть нам і технологічний потенціал, так необхідний американським компаніям для високої конкурентоспроможності на світовому ринку. Основа наших інтересів у сфері національної безпеки і тканина математики та природничих наук тісно переплетені. Проте наші діти відстають; вони просто «не на рівні», коли йдеться про математику та природничі науки. Їх викладання не відповідає нашим поточним потребам, у результаті чого нові технологічно орієнтовані галузі промисловості не отримують кваліфікованих працівників» [17].

Є багато ознак того, що українська освіта перебуває в кризовому стані, особливо в питанні викладання математичних та природничо-наукових дисциплін. Саме до цієї проблеми привернув увагу суспільства у серпні 2018 року П. Клімкін, на той час міністр закордонних справ нашої держави, розмістивши на своїй сторінці в Facebook досить емоційний пост, який заслуговує того, щоб навести його повністю: «У період відпусток, який ще не закінчився, та напередодні навчального року, який ще не почався, дещо непоміченою, як на мене, зашилася новина про цьогорічні ганебні результати ЗНО з математики. Як ви можете здогадатися, мені ця тема особливо болить. Відверто кажучи, хочеться бити на гвалт. Це ж тотальна катастрофа! 48 % абітурієнтів не спромоглися розв'язати задачу рівня 8-го класу.

Кожен другий з сьогоднішніх випускників не орієнтується в елементарних математичних правилах! Навіть з тими зусиллями, яких сьогодні докладає команда МОН, без фундаментальних змін у підходах до викладання, без стимулювання молоді та без усвідомлення, що якісна освіта — це життєва необхідність, а не формальний атрибут, ми ризикуємо опинитися ніде. Про які перспективи розвитку українського IT-сектору та інжинірингу ми говоримо? Про які технологічні прориви ми мріємо? Не хочеться нагадувати банальні істини, але освіта — це шлях до успішного майбутнього. Звертаючи з цього шляху, ми свідомо обрікаємо себе на периферію життя. І це стосується не лише близької мені математики. Англійська, історія, географія, і, що приголомшує, українська... Вдумайтесь?! І цього ніхто не помічає! Вас це не шокує?» [18].

Додамо, що за офіційними даними при проходженні ЗНО максимальну кількість балів (200) у 2018 та у 2019 році набрали на всю країну: з математики — усього, відповідно, 98 та 102 особи, з хімії — 72 та 77 осіб, з фізики — 15 та 3 особи, з української мови — 7 та 17 осіб. При цьому занадто великою є кількість тих, хто не подолав мінімальний поріг 100 балів. Зокрема, якщо таких осіб з математики у 2016 році було 14,83 %, у 2017 році — 16,47 %, то у 2018 році — 18,59 %, у 2019 році — 17,68 % [19].

Наведемо ще один уривок з доповіді Національної комісії США «Поки ще не пізно» в контексті певних паралелей з кризовим станом української освіти: «У століття невпинного наукового та технологічного прогресу, рівень теперішньої підготовки учнів США з математики та природничо-наукових дисциплін є незадовільним. Незважаючи на наші гарні наміри, знання учнів часто занадто поверхневі. Їх уява про науку, як процес відкриття, та математику, як мову наукового доведення, є переважно шаблоною, крихкою або взагалі відсутня» [17].

Аналізуючи стан української освіти, головний експерт групи «Освіта» Реанімаційного пакету реформ В. Бахрушин у своєму коментарі стверджує, що результати ЗНО «ілюструють необхідність термінових комплексних заходів із забезпечення якості нашої освіти» [20].

Дослідники освітніх проблем називають багато причин кризових явищ у вітчизняній освіті. Але їх повний аналіз не є безпосередньо предметом цього дослідження.

Проте на одній причині, на наш погляд, слід зупинитися.

Це впровадження недостатньо продуманих освітніх технологій, до числа яких можна віднести й ЗНО в його теперішньому вигляді.

Оскільки навчання в школі завершується проходженням зовнішнього незалежного оцінювання, то гарні оцінки лише з обраних предметів ЗНО стають для значної кількості старшокласників та їх батьків головною метою навчання. Для досягнення цієї мети широко застосовуються досить сумнівні методи, зокрема, зубріння школярами матеріалу тестових завдань ЗНО та їх «натаскування» на ці завдання як викладачами шкіл, так і репетиторами.

Напевно, можна погодитися з твердженням, що ЗНО зробило більш прозорим сам процес вступу до вищих навчальних закладів, подолало корупцію та хабарництво при вступі (там, де це було). Проте так само справедливим є і твердження, що ЗНО в його теперішньому вигляді не лише спонукає до зубріння певного навчального матеріалу, але й руйнує здатність учнів до логічного мислення, доведення тих чи інших тверджень, у першу чергу, математичних, самотійного виконання творчих завдань та формулювання узагальнюючих висновків.

З погляду ж на те, що відповідно до ст. 12 Закону України «Про освіту» в освіті запроваджується компетентнісний підхід, то його реалізація при теперішньому ЗНО може бути утрудненою чи взагалі неможливою.

Адже «компетентність — це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [2].

Історія розвитку понять «знання», «уміння» та «навички», які є основними складовими поняття «компетентність», свідчить про те, що думки дослідників щодо їх визначень мають досить широкий спектр, а в деяких випадках навіть суттєво розбігаються [21, 22].

Проте, узагальнюючи різні думки щодо цих понять, можна стверджувати, що знання — це результат пізнавальної діяльності людини, її перевірене суспільною практикою та логічно упорядковане відображення в свідомості людини.

Знання — це категорія, яка відображає зв'язок між пізнавальною та практичною діяльністю людини. Причому, знання можна ідентифікувати лише тоді, коли вони проявляються у вигляді умінь виконувати певні розумові або фізичні дії.

Не випадково в Законі «Про освіту» зроблено суттєве уточнення: «Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати

емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми» [2].

Але існуюча система ЗНО мало придатна для стимулювання формування та закріплення в учнів на завершальному етапі навчання в школі різних видів умінь, тому що надає можливість, як було зазначено вище, оцінювати, переважно, лише певний обсяг розрізнених знань, які випускник виявився здатним запам'ятати перед тестуванням. Як наслідок, багато першокурсників вищих навчальних закладів виявляються не готовими до вимог вищої школи.

Звідси впливає необхідність переосмислення внутрішньої суті та змісту існуючої системи ЗНО та розроблення нової системи на засадах компетентнісного підходу з перенесенням наголосу з тестового оцінювання наявних в учнів знань на їх здатність розв'язувати задачі певної складності, доводити твердження, виконувати творчі завдання, робити узагальнюючі висновки.

Тільки тоді, на наш погляд, ЗНО буде сприяти досягненню визначеної Законом «Про освіту» мети повної середньої освіти — «всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності» [2].

Розглядаючи питання освітньої політики нашої держави в контексті національної безпеки, неможна пройти повз такого загрозливого для національної безпеки України явища як відчутний відтік українських громадян до інших країн на роботу або навчання. При цьому йдеться про знекровлення не лише трудових та мобілізаційних ресурсів, але й національного генофонду нашої держави. Масштаби трудової та академічної міграції українців вражають. Як повідомив на засіданні українсько-польського форуму партнерства 1 грудня 2018 року в Києві міністр закордонних справ Польщі Я. Чапутович, лише за офіційними даними «у Польщі перебувають 2 млн українців, які працюють у нас в ключових сферах економіки: будівництві, сільському господарстві, послугах. Ми цінуємо їх зусилля і внесок у розвиток нашої держави... у польських вищих навчальних закладах навчаються майже 40 тис. студентів з України» [23].

Що спонукає молодих, найбільш здібних та працездатних, громадян нашої держави залишати

свої домівки, сім'ї, батьків та виїжджати до інших країн, зокрема, на навчання? На наш погляд, причин цього явища декілька. По-перше, зазначимо, що це — явище глобального характеру й Україна не є винятком. По-друге, в нашій державі в кризовому стані перебувають багато потужних високотехнологічних виробництв, зокрема, в сфері авіа- та ракетобудування. Це викликає зниження попиту на фахівців високотехнологічних професій з вищою освітою з пристойною заробітною платою та стимулює їх виїзд закордон. По-третє, з різних причин має місце значне падіння якості вітчизняної середньої та вищої освіти і зростання через це мотивації у молоді до навчання закордоном. По-четверте, у багатьох країнах розроблені та діють різноманітні урядові пільгові програми щодо залучення на навчання талановитої молоді з інших країн, у тому числі, з України, з перспективою працевлаштування в країні місця навчання. І, нарешті, по-п'яте, цьому сприяє не завжди продумана освітня політика Міністерства освіти і науки (МОН) нашої держави щодо інформаційного забезпечення сфери освіти.

Зокрема, протягом останніх років МОН значно активізувало свою діяльність щодо неприхованої реклами закордонних вищих навчальних закладів серед українських школярів старших класів, студентів та їх батьків, причому, реклами не програм академічної мобільності, що було б цілком зрозуміло, а саме реклами щодо вступу на навчання закордоном. Тобто Міністерство освіти і науки України спонукає виїзд на навчання у закордонних навчальних закладах, будемо відвертими, не гірших учнів шкіл та студентів, фактично поглиблюючи кризові явища в своїй державі.

Зазначимо, йдеться не про створення чергової «залізної завіси». Все рівно капітал, у тому числі, інтелектуальний, рухається і буде рухатися туди, де для нього створено кращі умови. Але ж не ціною руйнування української освіти, створення реальної загрози національній безпеці і перетворення України в сировинну маргінальну державу з екологічно «брудними» виробничими технологіями, які не потребують високого рівня освіти та кваліфікації працівників.

Проте є підстави вважати, що такий сумний перебіг подій не відбудеться. Адже экс-перший віце-прем'єр-міністр України С. Кубів наголосив у своїй статті в Економічній правді: «Проблема потребує системного вирішення. Я глибоко впевнений, що для технологічного прориву Україні, у першу чергу, потрібно зупинити відтік мізків та сфокусувати ринок праці на галузях, які створюють більшу додану вартість, а також підтримувати дослідження і стартапи. Як нам потрібно

змінити систему вищої освіти, щоб тисячі студентів не виїжджали на навчання, а фахівці — на роботу закордоном? Над цими питаннями сьогодні працює велика експертна група в Мінекономрозвитку» [24].

### Висновки

У сучасному глобалізованому світі значення освіти, як найважливішого чинника формування нової якості економіки і суспільства, зростає разом із зростанням впливу людського капіталу.

Якісна освіта стає одним з головних чинників збільшення його питомої ваги, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки і суспільства в цілому, своєрідним інструментом для гарантованого вирішення чисельних глобальних проблем, у тому числі, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки. Адже освіта безпосередньо впливає на розкриття людського потенціалу. Тому розвинені держави світу значну частку інвестицій здійснюють у людський капітал.

Як показують дослідження, одним із головних чинників розвитку людського капіталу є не просто підвищення якості освіти як такої, а, в першу чергу, підвищення якості викладання математичних та природничо-наукових дисциплін в системах як середньої, так і вищої освіти. Якість їх викладання нерозривно пов'язана з інтересами національної безпеки держави, тому що сучасна зброя, різноманітне військове обладнання, супутникові, комп'ютерні та інші технології, які використовуються для забезпечення національної безпеки, потребують глибоких математичних та природничо-наукових знань, умінь, навичок та інших компетентностей.

У свою чергу, якість вітчизняної освіти в цілому і, зокрема, викладання математичних та природничо-наукових дисциплін значною мірою залежить від якості підготовки викладачів та їх кваліфікації, морального, матеріального стимулювання викладацької праці, підвищення її престижності.

З погляду на наведене, не можна не погодитися з суспільною думкою, що підтримка вітчизняної освіти з боку держави має стати більш відчутною, бо освіта і наука найближчим часом не стануть реальним чинником суспільного економічного розвитку України, то ніякі політичні та економічні реформи здійснити буде неможливо [1].

Адже, як стверджує видатна українська письменниця та поетеса О. Забужко, «розвалена освіта — то, на довгу дистанцію, куди серйозніша загроза для країни, ніж розвалена армія, серйозніша — вже бодай тому, що армію можна, при потребі, все-таки відносно швидко вдягти й опорядити, тоді як освіта, навіть якби була просто

зараз, якимсь чудом, вся на пню геніально зреформована, потребуватиме після того ще мінімум 15–20 років, поки «наросте» результат — соціально значущий прошарок людей, здатних бачити світ адекватно отим історичним викликам та приймати стратегічно притомні рішення» [25].

### ЛІТЕРАТУРА

1. **Зарубінська І. Б.**, Полухін А. В. Лідерський потенціал системи вищої освіти України в умовах інтернаціоналізації. *Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». Додаток 1 до № 2. Тематичний випуск «Університет і лідерство»*. Київ: 2017. 168 с.

2. **Про освіту**: Закон України від 05.09.2017 р. №2145-VIII (офіц. текст). Київ: Вид. ПАЛИВОДА, 2017. 128 с.

3. **Про основи** національної безпеки України: Закон України (із змінами) від 19.06.2003 р. №964-IV. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Дата звернення: 17.01.2019).

4. **Безпекові** виміри освітньої політики: світовий досвід і українські реалії. Аналітична доповідь. Авт. колектив: Іщенко А. Ю., Зубченко С. О., Карпенко М. М., Лозовий В. С., Черненко Т. В. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. 2017. 67 с. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2639/> (Дата звернення: 11.01.2019).

5. **Державин В. А.** Война, которую выиграл прусский учитель. *Военное обозрение*. 27.12.2013. URL: <https://topwar.ru/37776-voyna-kotoruyu-vyigral-prusskiy-uchitel.html> (Дата звернення: 05.07.2019).

6. **Богданов А. И.** Эволюция идеи университета: прошлое, настоящее и будущее. *Современные проблемы науки и образования*. № 1. Москва: 2015. URL: <https://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=19138> (Дата звернення: 17.01.2019).

7. **Железняков А. Б.** Речь президента Кеннеди в Конгрессе США «О неотложных мерах по обеспечению национальной безопасности». Вашингтон: 25.05.1961. URL: <https://document.wikireading.ru/23948> (Дата звернення: 17.01.2019).

8. **A Nation at Risk: The Imperative for Educational Reform. A Report to the Nation and the Secretary of Education United States Department of Education by The National Commission on Excellence in Education.** Washington, D.C. 26.04.1983. 48 pp. URL: [https://www.edreform.com/wp-content/uploads/2013/02/A\\_Nation\\_At\\_Risk\\_1983.pdf](https://www.edreform.com/wp-content/uploads/2013/02/A_Nation_At_Risk_1983.pdf) (Last accessed: 13.05.2019).

9. **Робинсон К.**, Ароника Л. Школа будущего. Как вырастить талантливого ребенка. Пер. с англ. О. Медведь. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2016. 390 с. URL: <https://www.esur.ru/Files/file8702.pdf> (Дата звернення: 17.01.2019).

10. **Доннелли К.**, Ризви С., Барбер М. Накануне схода лавины. Высшее образование и грядущая



революція; пер. с англ. Н. Микшиной. *Вопросы образования*, №3. Москва: 2013. С. 152–229. URL: [https://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334660/2013-3\\_Barber%20et%20al.pdf](https://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334660/2013-3_Barber%20et%20al.pdf) (Дата звернення: 17.01.2019).

11. **Іванюк І. В.** Освітня політика. Київ: Ун-т економіки та права «Крок». 2006. 172 с. URL: [lib.iitta.gov.ua/1391/1/education\\_policy.pdf](http://lib.iitta.gov.ua/1391/1/education_policy.pdf) (Дата звернення: 17.01.2019).

12. **Політична** енциклопедія. Редколегія: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та інші. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с. URL: [shron1.chtyvo.org.ua/Levenets\\_Yurii/Politychna\\_entsyklopediia.pdf](http://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf) (Дата звернення: 17.01.2019).

13. **Лаптев Л. Г.**, Бельков О. А. Образование и национальная безопасность. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. №4. Москва: МГУ. 2011. с. 17-23. URL: [http://msupsyj.ru/pdf/vestnik\\_2011\\_4/vestnik\\_2011-4\\_17-23.pdf](http://msupsyj.ru/pdf/vestnik_2011_4/vestnik_2011-4_17-23.pdf) (Дата звернення 15.01.2019).

14. **U.S. Education Reform and National Security** (Independent Task Force. Report No. 68). Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. New York: Council on Foreign Relations Press. March 2012. 120 pp. URL: <https://www.cfr.org/report/us-education-reform-and-national-security> (Last accessed: 27.03.2019).

15. **Корчагин Ю. А.** Человеческий капитал и процессы развития на макро- и микроуровнях. Воронеж: ЦИРЭ, 2010, 140 с. URL: <http://www.lerc.ru/?part=books&art=5&bin=1> (Дата звернення: 17.01.2019).

16. **The Readiness** for the Future of Production. Report 2018 is published by the World Economic Forum's. Geneva, Switzerland: 2018. 266 pp. URL: [www3.weforum.org/docs/FOP\\_Readiness\\_Report\\_2018.pdf](http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf) (Last accessed: 21.01.2019).

17. **Before** it's too late. A Report to the Nation from the National Commission on Mathematics and

Science Teaching for the 21st Century. New York: U.S. Department of Education. Washington, DC. September 2000. 50 pp. URL: [http://modeling.asu.edu/GlennReport\\_2000.pdf](http://modeling.asu.edu/GlennReport_2000.pdf) (Last accessed: 21.01.2019).

18. **Павло Клімкін.** *Facebook*. 18.08.2018. URL: <https://www.facebook.com/pavloklimkin.ua/posts/713158969031462> (Дата звернення: 05.07.2019).

19. **Статистичні** дані основної сесії ЗНО. Український центр оцінювання якості освіти. URL: <https://zno.testportal.com.ua/stat> (Дата звернення: 21.01.2019).

20. **Бахрушин В. Є.** Про показові приклади тестів ЗНО. *Освіта.UA*. URL: <http://osvita.ua/blogs/61662/> (Дата звернення: 11.01.2019).

21. **Національний** освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / Авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 100 с.

22. **Філософський** словник. За редакцією Шинкарука В. І. 2 вид. і доп. Київ: Головна редакція УРЕ. 1986. 800 с.

23. **Чапутович Я.** У Польщі працює 2 млн і вчиться 40 тисяч українців. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/12/1/7199931/> (Дата звернення: 21.01.2019).

24. **Кубів С. І.** Державне замовлення на професії: гуманітарії чи програмісти? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/08/13/639582/> (Дата звернення: 07.07.2019).

25. **Забужко Оксана.** Якби ми вчилися, як треба. Сердиті нотатки — вступ. *Deutsche Welle. Авторська колонка*. 15.05.2017. URL: <https://p.dw.com/p/2cwUJ> (Дата звернення: 03.07.2019).

**Полухін А. В.**

## ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

*Розглянуто світові тенденції розвитку освіти та освітньої політики держав в умовах глобалізації, особливості та місце освіти України на міжнародному ринку освітніх послуг. Беручи до уваги, що проблеми національної безпеки стоять сьогодні в центрі уваги більшості цивілізованих країн, міждержавних інституцій та громадських об'єднань, проаналізовано зміст понять «освітня політика» і «національна безпека».*

*Досліджено роль освіти в забезпеченні обороноздатності та безпеки держави, взаємозв'язок освіти, освітньої політики і національної безпеки, а також вплив людського капіталу та його складових на національну безпеку України в контексті вітчизняного та міжнародного досвіду. Показано, що одним із основних чинників розвитку людського капіталу, а, відтак, і національної безпеки, є не просто підвищення якості освіти як такої, а, в першу чергу, підвищення якості викладання математичних та природничо-наукових дисциплін у системах як середньої, так і вищої освіти. У зв'язку з впровадженням у вітчизняній освіті компетентнісного підходу проаналізовано суть понять «знання», «уміння» та «навички», які є основними складовими поняття «компетентність». Показано, що українська освіта перебуває в кризовому стані, особливо в питанні викладання математичних та природничо-наукових дисциплін. У контексті освітньої політики України проаналізовано також причини такого загрозливого для національної безпеки держави явища як відчутний відтік українських громадян до інших країн на роботу або навчання. З погляду на вражаючі масштаби трудової та академічної міграції україніців, відбувається знекровлення не лише трудових та мобілізаційних ресурсів, але й національно-генофонду України. Розглянуто можливі шляхи усунення зазначених негативних явищ.*

**Ключові слова:** освіта; освітня політика; якість освіти; національна безпека; людський капітал.

**Polukhin A. V.**

## **EDUCATIONAL POLICY AND NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

*The following is considered — world tendencies of development in education and educational policy of the states in conditions of globalization, peculiarities and place of Ukraine's education in international market of educational services. Taking into account the fact that national security problems are in the focus of the most civilized countries, interstate institutions and public associations today, the content of concepts «the educational policy» and «national security» is analyzed.*

*The following is investigated — education's role in ensuring defense capacity and security of the state, interrelation of education, educational policy and national security, and also influence of the human capital and its components on national security of Ukraine in context of domestic and international experience. It is shown that one of major factors of the human capital and, as a result, the national security development is not only education quality improvement as such, but first of all, improvement of teaching quality of mathematical and natural-scientific disciplines in general secondary education and higher education systems. In connection with introduction in domestic education the so called «competence based» approach, the essence of such concepts as «knowledge», «ability» and «skills» (which are the basic components of concept «competence») is analyzed.*

*It has been shown, that Ukrainian education is in a crisis condition, particularly with regard to teaching mathematical and natural-scientific disciplines. Some reasons of such a threatening to the national security of the state phenomenon as tangible outflow of Ukrainian citizens to other countries for business or studying have been also analyzed in the context of Ukrainian education policy. Judging by the impressive scale of labor and academic migration of Ukrainians, there is rendering lifeless of not only labor and mobilization resources but also the national gene pool of Ukraine. Some possible ways of addressing these negative phenomena have been considered.*

**Keywords:** education; educational policy; quality of education; national security; human capital.

**Полухин А. В.**

## **ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ**

*Рассмотрено мировые тенденции развития образования и образовательной политики государств в условиях глобализации, особенности и место образования Украины на международном рынке образовательных услуг. Принимая во внимание, что проблемы национальной безопасности стоят сегодня в центре внимания большинства цивилизованных стран, межгосударственных институций и общественных объединений, проанализировано содержание понятий «образовательная политика» и «национальная безопасность»*

*Исследовано роль образования в обеспечении обороноспособности и безопасности государства, взаимосвязь образования, образовательной политики и национальной безопасности, а также влияние человеческого капитала и его составляющих на национальную безопасность Украины в контексте отечественного и международного опыта. Показано, что одним из основных факторов развития человеческого капитала, а, отсюда, и национальной безопасности, является не просто повышение качества образования как такового, а, в первую очередь, повышение качества преподавания математических и естественно-научных дисциплин в системах как среднего, так и высшего образования. В связи с внедрением в отечественном образовании компетентного подхода проанализировано суть понятий «знания», «умения» и «навыки», которые являются основными составляющими понятия «компетентность».*

*Показано, что украинское образование находится в кризисном состоянии, особенно в вопросе преподавания математических и естественно-научных дисциплин. В контексте образовательной политики Украины проанализировано также причины такого угрожающего для национальной безопасности государства явления как острый отток украинских граждан в другие страны на работу или учебу. Судя по впечатляющим масштабам трудовой и академической миграции украинцев, происходит обескровливание не только трудовых и мобилизационных ресурсов, но и национального генофонда Украины. Рассмотрено возможные пути устранения указанных отрицательных явлений.*

**Ключевые слова:** образование; образовательная политика; качество образования; национальная безопасность; человеческий капитал.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2019 р.

Прийнято до друку 05.09.2019 р.